

Dr hab. inż. arch. Natalia Przesmycka
Wydział Budownictwa i Architektury
Katedra Architektury, Urbanistyki i Planowania Przestrzennego
Politechnika Lubelska
Ul. Nadbystrzycka 38D
20-609 Lublin

Lublin 05.10.2024

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

DOKTORANTKA: mgr inż. Maria Pytka

PROMOTORKA: prof. dr hab. inż. arch. Marzanna Jagiełło

TYTUŁ PRACY: PRZEMIANY KRAJOBRAZU KULTUROWEGO UZDROWISK SUDETÓW
ŚRODKOWYCH (STARY ZDRÓJ, JEDLINA ZDRÓJ, SZCZAWNO ZDRÓJ,
SOKOŁOWSKO) W LATACH 1686 -1945

Podstawa opracowania recenzji:

1. Pismo znak W1/4020/40/2024 prof. dr hab. inż. arch. Małgorzaty Chorowskiej, Przewodniczącej Rady Dyscypliny Naukowej Architektura i Urbanistyka Politechniki Wrocławskiej z dnia 24.07.2024.
2. Maszynopis pracy doktorskiej pani mgr inż. arch. Marii Pytki pt.: „Przemiany krajobrazu kulturowego uzdrowisk Sudetów Środkowych (Stary Zdrój, Jedlina Zdrój, Szczawno Zdrój, Sokołowsko) w latach 1686 -1945.
3. Ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki, (Dz.U. z 2017, poz. 859) w związku z art. 179 ust. 1 i 4 Ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. (Dz. U. z 2018 r. poz. 1669), Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce
4. Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 19 stycznia 2018 r. w sprawie szczegółowego trybu i warunków przeprowadzania czynności w przewodzie doktorskim, w postępowaniu habilitacyjnym oraz w postępowaniu o nadanie tytułu profesora (Dz. U. z 2017 r. poz. 1789.)

1. Ogólna charakterystyka pracy, opis formalny dysertacji doktorskiej

Przedłożona do recenzji praca doktorska pt.: „Przemiany krajobrazu kulturowego uzdrowisk Sudetów Środkowych (Stary Zdrój, Jedlina Zdrój, Szczawno Zdrój, Sokołowsko) w latach 1686 -1945” została opracowana pod opieką promotorską Pani prof. dr hab. inż. arch. Marzanny Jagiełło w Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej przez Panią mgr inż. arch. Marię Pytkę. Dostarczony do recenzji egzemplarz ma formę oprawionego maszynopisu i liczy 535 stron tekstu dwustronnie wydrukowanego. Dysertacja zaopatrzona jest w 295 ilustracji i 7 tabel. Nie numerowany spis bibliograficzny zawiera ponad 200 pozycji. W pracy zawarto streszczenie w języku polskim i w języku angielskim oraz słowa kluczowe.

Pracę rozpoczyna Wstęp w którym zawarto podrozdziały: *Przedmiot pracy, Cel i tezy pracy, Zasięg terytorialny i czasowy pracy, Metody badań nad krajobrazem kulturowym. Metodologia pracy oraz Stan badań.* W rozdziale II (s. 21- 97) Autorka przybliżyła *Kontekst europejski uzdrowisk* pod kątem wyjaśnienia podstawowych terminów, zarysu historii uzdrowisk europejskich i zarysu historii uzdrowisk śląskich, a także rozwija zagadnienie krajobrazu antropogenicznego miejscowości

uzdrowiskowych. W kolejnych podrozdziałach odnosi się do zagadnień historycznych wpływających na różne aspekty krajobrazu antropogenicznego. Kryteria, wg których opisuje ten krajobraz są następnie odnoszone bezpośrednio do badanych uzdrowisk Sudetów Środkowych (Stary Zdrój, Jedlina Zdrój, Szczawno Zdrój, Sokołowsko) w rozdziale III (s. 98-492).

Poszczególne podrozdziały rozdziału III zawierają opisy badanych uzdrowisk, uszeregowane wg identycznego schematu. Przedstawienie wyników badań rozpoczyna analiza źródeł i opracowań, zawierająca omówienie źródeł pisanych i ikonograficznych oraz stan badań. Następnie opisana jest historia miejscowości i warunki środowiskowe. Krajobraz antropogeniczny badany jest pod kątem przekształceń przestrzennych i architektury obiektów uzdrowiskowych, dostępności komunikacyjnej, warunków socjalnych panujących w kurorcie, metod i organizacji kuracji, rozrywki i rekreacji na terenie kurortu, oferty turystycznej okolic miejscowości, roli właścicieli majątku, a także relacji jakimi dzielili się kuracjusze i ówczesnego „przekazu medialnego”, czyli przedstawień i opisów kurortów w ikonografii i przewodnikach. Rozdziały kończą się podsumowaniem charakterystyki każdej miejscowości.

Pracę kończy rozdział IV zawierający Wnioski, odnoszące się do tez pracy.

Układ pracy jest właściwy dla przyjętej tematyki, zawartość poszczególnych części odpowiada tytułom podrozdziałów.

2. Wybór tematu, zakres i metody badań

Temat pracy odnosi się do zauważonego przez Autorkę braku opracowań naukowych dotyczących uzdrowisk Sudetów Środkowych leżących w „wałbrzyskim obszarze źródłowym”. Opracowanie to stanowi uzupełnienie dotychczasowego stanu wiedzy na temat przeobrażeń krajobrazu kulturowego Starego Zdroju, Jedliny Zdroju, Szczawna Zdroju i Sokołowska,

Zakres czasowy badań został przez Autorkę przyjęty bardzo precyzyjnie, określając go jako „okres funkcjonowania uzdrowisk będących przedmiotem badań”. Data 1686, początkowa dla badanego okresu to „początek działalności najstarszego kurortu w regionie, czyli Starego Zdroju, a więc rok 1686” (s. 7). W dalszej części pracy (dotyczącej już Starego Zdroju) data ta jednak się nie pojawia, zaś Autorka pisze: „Za czas udostępnienia ujęcia dla kuracjuszy przyjmuje się rok 1689 (...)”. (s. 114), na mapie opracowanej przez Autorkę (s. 97) widnieje zaś data „rozpoczęcia działania” 1674... Skąd zatem data 1686 w tytule pracy? Na s. 202 czytamy, że uzdrowisko w Jedlinie „urządzone w 1686 roku wokół źródła wody leczniczej” – czy data ta odnosi się właśnie do powstania tego uzdrowiska? Datę zamykającą okres badań należy traktować umownie – jest to rok 1945, gdy po zakończeniu II wojny światowej miejscowości znalazły się w granicach Polski.

Metody badań przyjęte przez Autorkę są charakterystyczne dla analiz historycznych. Są to kwerenda literaturowa oraz archiwalna, ze szczególnym uwzględnieniem informacji uznanych za źródłowe, co umożliwiło dokonanie analiz tła historycznego i opisanie na tej podstawie przemian krajobrazu kulturowego każdego z badanych uzdrowisk.

Zastosowane przez Autorkę metody badań odpowiadają przyjętej tematyce i są adekwatne do zagadnień z zakresu historii architektury i krajobrazu. Podstawą był szeroki przegląd literatury przedmiotu, a także materiałów źródłowych - w większości pozycji niemieckojęzycznych. Należy podkreślić dużą skrupulatność i rzetelność Autorki w pozyskiwaniu informacji i przywoływaniu źródeł, co jest widoczne niemal w każdym miejscu pracy, a dowodem na to jest 1712 przypisów dolnych.

3. Tezy i cele pracy

Sformułowanie tez pracy następuje na s. 5 – 6, jako raczej przywołanie haseł, a ich pełne brzmienie, wyartykułowane jest dopiero we Wnioskach na końcu pracy (s. 493). Tezy pracy brzmią następująco:

1. Uzdrowiska Sudetów Środkowych były miejscami, których układ przestrzenny determinowały specyficzne lokalne warunki naturalne (topografia, klimat, przyroda, zasoby naturalne).

2. Uzdrowiska Sudetów Środkowych propagowały nowoczesne metody leczenia oraz zdrowy tryb życia.
3. Uzdrowiska Sudetów Środkowych stanowiły czynnik rozwoju turystycznego regionu.
4. Uzdrowiska Sudetów Środkowych wypełniały kryteria heterotopii.
5. Uzdrowiska Sudetów Środkowych stanowiły miejsca prestiżowe i dochodowe dla właścicieli.
6. Uzdrowiska Sudetów Środkowych tworzyły klastry.
7. Uzdrowiska Sudetów Środkowych były miejscami, w których realizowane były dwa modele uzdrowiskowe: niemiecki romantyczny i niemiecki ubezpieczeniowy.

W opinii recenzentki pewne tezy są dość przewidywalne, np. tezy 1, 2, 5. W przypadku tezy nr 3 sama Autorka stwierdza, że „w przypadku analizowanych w tej rozprawie miejscowości uprawianie turystyki było w omawianym czasie drugoplanowym celem”. Wydaje się zatem, że najważniejsze z naukowego punktu widzenia są tezy nr: 4, 6 i 7, ponieważ ich udowodnienie wiąże się z przeprowadzonymi przez Autorkę pogłębionymi analizami, zaś, jak pisze sama Autorka „rozpatrywanie grupy uzdrowisk jako klastra „może zostać wykorzystana do badania relacji pomiędzy innymi śląskimi uzdrowiskami” (s. 6).

4. Merytoryczna ocena pracy

Podjęta tematyka jest uzupełnieniem stanu wiedzy o czterech uzdrowiskach Sudetów Środkowych: Stary Zdrój, Jedlina Zdrój, Szczawno Zdrój i Sokołowsko, dotychczas nie opisanych tak dokładnie jak pozostałe miejscowości uzdrowiskowe w Sudetach. Praca posiada czytelną strukturę, ma logiczny układ, a treść poszczególnych części jest adekwatna do tytułów rozdziałów.

Jako tło badawcze Autorka opisuje zarys historii europejskich i śląskich uzdrowisk (między innymi Cieplic, Świeradowa, Łądką, Dusznik czy Polanicy). Są to opisy bardzo szczegółowe, znacznie powiększające objętość pracy. W podrozdziale *II.1. Wyjaśnienie podstawowych terminów* znajduje się rozwinięcie nazewnictwa związanego z miejscowościami uzdrowiskowymi (kurorty, uzdrowiska itp.), nie ma jednak definicji podstawowych i kluczowych dla pracy określeń użytych w sformułowanych tezach tj. określeń modeli uzdrowiskowych: *niemiecki romantyczny i niemiecki ubezpieczeniowy*, rozwinięcia terminu *heterotopia* czy *klaster*. Definicje te pojawiają się jednak w dalszych częściach pracy, tj. w podrozdziale *II.4.3. Struktura społeczna gości i warunki socjalne*, w przypisie dolnym Autorka przybliży koncepcję pojęcia heterotopia (s. 69), a w dalszej części modele lecznictwa zdrojowego na podstawie klasyfikacji Bożeny Płonki Syroki.

Stan badań został w pracy podzielony na pięć części: *I.4. Stan badań* dotyczący uzdrowisk i kultury uzdrowiskowej na terenach niemieckiej strefy językowej ogólnie i „stany badań szczegółowe”, odnoszące się do każdej z badanych miejscowości. Ze względu na specyfikę tematu, Autorka wielokrotnie odwołuje się do tych samych źródeł, których opisy różnią się jedynie nazwą przybliżanego uzdrowiska (np. „Atlas Śląskich Uzdrowisk” z 1846 roku). W przypadku poszczególnych opracowań monograficznych dla każdego z uzdrowisk, takie rozwiązanie byłoby idealne, jednak z uwagi na zwarty charakter pracy, według recenzentki, analizę stanu badań dotyczących opracowywanych miejscowości można było zaprezentować w jednym, zbiorczym rozdziale, syntetyzując ją. Takie rozwiązanie pozwoliłoby również ograniczyć liczbę przypisów.

Obszerna część rozdziału *I.3. Metody badań nad krajobrazem kulturowym. Metodologia pracy* to przegląd literatury przedmiotu i stanu badań podejmowanych przede wszystkim przez polskich badaczy. Autorka nie odniosła się w nim jednak do, wydaje się istotnych, osiągnięć profesorów architektów z kręgu krakowskiego, jak Janusz Bogdanowski czy Maria Łuczyńska-Bruzda.

Autorka we *Wstępie* zaznacza, że przyjęta „metoda „analizy grupy uzdrowisk jako klastra, może (...) zostać wykorzystana do badania relacji pomiędzy innymi śląskimi kurortami” (s. 6). Efekty tej analizy widoczne są w rozdziale *IV Wnioski*, gdzie na stronach 504-505 przedstawiono dwa okresy funkcjonowania „klastru wałbrzyskich uzdrowisk”, porównując dopełniający się zakres świadczeń i cech poszczególnych kurortów. Cennym uzupełnieniem tych wniosków są ilustracje – schematy

lokalizacyjne. Ważnym wnioskiem jest stwierdzenie, że klaster opary był stale o trzy miejscowości uzdrowskie, a w momencie utraty „lecniczych właściwości Starego Zdroju” zastąpiło je Sokołowsko.

Identyczna struktura opisu badanych uzdrowisk pozwala na porównanie poszczególnych aspektów mających wpływ na kształtowanie się ich krajobrazu kulturowego. Cennym uzupełnieniem pracy byłaby próba syntezy najważniejszych wydarzeń i inwestycji mających wpływ na kształtowanie krajobrazu kulturowego badanych uzdrowisk w wyodrębnionych przez Autorkę etapach. Podobny sens miałyby również zaopatrzenie w daty podpisów ilustracji przedstawiających etapy przekształceń przestrzennych.

Analizowane uzdrowiska posiadają szereg cech wspólnych a także elementów je wyróżniających. Jako przedsięwzięcia biznesowe, żeby przynosić swoim właścicielom i zarządcom dochód, musiały być ciągle unowocześniane i uatrakcyjniane, tak by przyciągać kuracjuszy, kadrę lekarską i gości. Uzdrowiska są fenomenem wśród małych miejscowości, których rozwój nie zawsze opiera się na wymiarze ilościowym lecz jakościowym. Nowe funkcje gospodarcze, jak na przykład opisywane przez Autorkę zakłady przemysłowe, w pewnym momencie stawały się przeszkodą w utrzymaniu statusu uzdrowiska, jednak system klastra (choć tak ówczesnie nie nazywany) pozwalał na przejmowanie i wzmacnianie funkcji zdrojowych przez inne ośrodki. Zdaniem recenzentki, być może wykraczając poza przyjęty zakres ram czasowych, cennym uzupełnieniem byłoby chociażby zdawkowe odniesienie się do dalszych losów badanych uzdrowisk lub ukazanie ostatnich z wyodrębnionych etapów rozwoju na tle współczesnego stanu zagospodarowania.

Podsumowując, stwierdzam, że poziom merytoryczny pracy jest bardzo wysoki. Autorka w toku przeprowadzonych badań udowadnia tezy pracy. Praca jest kompletna i zgodna z przyjętymi założeniami badawczymi.

Praca zawiera wartościowy zbiór informacji, dlatego recenzentka sugeruje rozważenie opublikowania monografii opartej na dysertacji, przy czym konieczne byłoby jej skrócenie i synteza treści.

5. Styl i strona edytorska pracy, język, uwagi szczegółowe

Praca napisana jest poprawnym językiem. Autorka opanowała warsztat naukowy pisania pracy przy wykorzystaniu wskazanych metod i narzędzi badawczych. Drobne błędy interpunkcyjne lub omyłki są nieliczne (np. słowo „głównie” zamiast głównie, „cynkowe” wanny) i nie stanowią problemu w odbiorze pracy.

Zapewne z uwagi na ogromną liczbę przypisów dolnych, Autorka nie uniknęła błędów w zapisach tj. wielokrotnego powtarzania pełnych zapisów bibliograficznych. Obszerność pracy wydaje się wynikać z przyjętych przez Autorkę metod badawczych, tj. silnym oparciu o istniejącą literaturę przedmiotu i materiały źródłowe. Pewne fragmenty opracowania powtarzają się lub są do siebie bardzo zbliżone (na przykład opis materiałów źródłowych, teksty na stronach: 56; wiersze 8-9 i 59; wiersze 9-10, s. 56 wiersze 11-14 i 59 wiersze 1-3, etc.).

Przed ewentualną publikacją w formie monografii, uporządkowania wymaga spis literatury przedmiotu, w którym z uwagi na występujące w kilku miejscach złe zapisy (tj. pierwsza litera imienia i nazwisko...), część pozycji powtarza się.

Macierz powiązań pomiędzy tezami rozprawy a analizowanymi elementami krajobrazu kulturowego (Tabela 2, s. 17) zyskałaby na czytelności i przyjazności dla odbiorcy pracy, gdyby Autorka przytoczyła tezy i aspekty analizowanego krajobrazu (zamiast zastosowanej skróconej numeracji).

Z uwagi na zmieniające się w historii i w piśmiennictwie nazwy miejscowości, w celu zachowania konsekwencji w używanym nazewnictwie, wskazana byłaby uwaga metodologiczna, co do używanych nazw polskich oraz nazw niemieckich (przykładowo zauważalna jest niekonsekwencja w stosowanym nazewnictwie np. miejscowość Jedlina (obecnie Jedlina-Zdrój). Uwaga taka mogłaby znajdować się na początku pracy lub każdego z rozdziałów poświęconych badanym uzdrowiskom.

6. Dobór materiału ilustracyjnego

Praca jest bogato ilustrowana ikonografią pochodzącą z różnych źródeł: przewodników, pocztówek, kolekcji zdjęć, map turystycznych. Większość ikonografii pochodzi z ogólnodostępnych baz internetowych. Ilustracje są właściwie dobrane, odpowiedniej jakości i w większości są przywołane w tekście.

Duży niedosyt recenzentki budzą jednak ilustracje stanowiące podsumowanie badań - własne opracowania Autorki, ukazujące schematy przekształceń przestrzennych badanych uzdrowisk (il. 86, 149, 228, 293). Są one wykonywane mniej więcej wg tego samego klucza z ukazaniem kilku elementów miejscowości: budynków, dróg i cieków wodnych, linii kolejowej i terenów zieleni. Te ostatnie powinny być raczej nazwane zgodnie z ich przeznaczeniem (np. park zdrojowy), ze wskazaniem ich specyficznej funkcji uzdrowskiej. Cennym elementem opracowania graficznego byłoby rozróżnienie, które obiekty oznaczone jako *budynki*, pełniły najważniejsze, opisywane w pracy funkcje uzdrowskie. Takie opracowanie pomogłoby zrozumieć zasady kształtowania się stref centralnych usługowych, mieszkaniowych i zabudowy towarzyszącej. Schematy powinny zostać uzupełnione o jakikolwiek odniesienie do wielkości obszaru, np. poprzez umieszczenie skali liniowej. Dysponując tak bogatym materiałem ikonograficznym i kartograficznym, Autorka mogła wykonać opracowania ukazując kluczowe elementy struktury funkcjonalno przestrzennej uzdrowisk (opisywane w pracy). Na schematach pomocne byłoby podanie lat lub okresów czasu charakteryzujących poszczególne, wyróżnione etapy. Przykładowo, opisywana w Starym Zdroju fabryka porcelany, jako element wskazany przez Autorkę za „początek ostatniego, trzeciego etapu działalności uzdrowskiej” (s. 178), wydaje się być istotnym obiektem do wskazania na schemacie przekształceń przestrzennych. Z

Zawarte w niniejszej recenzji uwagi nie umniejszają jej wartości merytorycznej, lecz mogą okazać się pomocne w przypadku przyszłej publikacji pracy.

Podsumowanie i konkluzja końcowa

Przedstawiona do recenzji praca doktorska, przygotowana przez Panią mgr inż. arch. Marię Pytkę pt.: „Przemiany krajobrazu kulturowego uzdrowisk Sudetów Środkowych (Stary Zdrój, Jedlina Zdrój, Szczawno Zdrój, Sokołowsko) w latach 1686 -1945”, opracowana pod opieką promotorską Pani prof. dr hab. inż. arch. Marzanny Jagiełło w Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej jest opracowaniem, które oceniam pozytywnie. Praca świadczy o dobrym opanowaniu warsztatu naukowego, umiejętności wyciągania wniosków i rzetelności naukowej charakteryzującej Autorkę. Dysertacja stanowi cenne uporządkowanie, opracowanie i uzupełnienie stanu badań uzdrowisk Sudetów Środkowych, dotychczas zbadanych w mniejszym stopniu niż inne uzdrowiska, tj. Starego Zdroju, Jedliny Zdroju, Szczawna Zdroju i Sokołowska.

Przedstawiona do recenzji praca doktorska jest opracowaniem, które spełnia wymogi Ustawy o stopniach i tytule naukowym z dnia 14 marca 2003 roku (Dz. U. nr 65, poz. 595, z 2003 r. z późn. zmianami) i może stanowić podstawę do ubiegania się o nadanie stopnia doktora w dziedzinie architektury i urbanistyki.

Wnioskuje o dopuszczenie pracy do publicznej obrony.

Dr hab. inż. arch. Natalia Przesmycka

